

HARBIY XIZMATCHILARNING TEMPERAMENT XUSUSIYATLARI ASOSIDA ULARNING INDIVIDUAL-PSIXOLOGIK PORTRETINI PSIXODIAGNOSTIK TAHLIL QILISH

Xakimov Anvarjon Musurmanovich

*75061 harbiy qism komandirining tarbiyaviy
va mafkuraviy ishlar bo'yicha o'rinbosari,
Oriental universiteti magistranti, podpolkovnik*

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada harbiy xizmatchilarning individual-psixologik xususiyatlarini temperament omili asosida psixodiagnostik jihatdan o'rganish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda harbiy xizmatchilarning temperament tiplari, ijtimoiy-psixologik moslashuvi, xavotirlanish darajasi va shaxsiy psixologik xususiyatlari o'rtasidagi bog'liqlik empirik jihatdan o'rganildi. Tadqiqot jarayonida G. Ayzenkning EPI testi hamda V.S. Belovning "Ijtimoiy-psixologik moslashuv" metodikalaridan foydalanildi. Olingan natijalar matematik-statistik tahlil usullari orqali qayta ishlanib, harbiy xizmatchilarning temperament tiplari va psixologik xususiyatlari o'rtasida sezilarli bog'liqlik mavjudligi aniqlandi. Tadqiqot natijalari harbiy psixologiya, harbiy kadrlar tanlovi va psixologik moslashuv jarayonlarini takomillashtirishda muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: temperament, harbiy psixologiya, individual-psixologik xususiyatlar, psixodiagnostika, harbiy xizmatchilar, stressga chidamlilik, ijtimoiy moslashuv, psixologik portret.

KIRISH

Zamonaviy globallashtirish sharoitida harbiy xavfsizlikni ta'minlash, professional harbiy kadrlarni tayyorlash hamda harbiy xizmatchilarning psixologik barqarorligini mustahkamlash davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Harbiy faoliyatning o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, u yuqori darajadagi psixologik bosim, keskin qaror qabul qilish zarurati, jamoaviy intizom va ekstremal vaziyatlarda harakat qilishni talab qiladi. Shu sababli harbiy xizmatchilarning individual-psixologik xususiyatlarini chuqur o'rganish harbiy psixologiya fanining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda harbiy sohada shaxsiy xususiyatlarni ilmiy asosda tahlil qilish, individual farqlarga asoslangan psixologik yondashuvlarni ishlab chiqish harbiy psixologiyaning strategik yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Bu boradagi yondashuvlar O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yangi O'zbekiston" taraqqiyot strategiyasi (2022–2026) doirasida ham alohida e'tirof etilgan bo'lib, unda

harbiy xizmatchilarning psixologik tayyorgarligini oshirish muhim vazifalardan biri sifatida belgilangan.

Harbiy xizmat yuqori darajadagi stress va psixologik bosim bilan bog'liq bo'lgan faoliyat turlaridan biri hisoblanadi. Bunday sharoitda harbiy xizmatchilarning temperament xususiyatlari ularning xizmat faoliyatiga moslashuvi, jamoada ishlash qobiliyati hamda qaror qabul qilish tezligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Temperament shaxsning biologik asosga ega bo'lgan psixologik xususiyatlari majmui bo'lib, insonning hissiy reaksiyalari, harakat tezligi va psixik jarayonlarining dinamikasini belgilaydi [1, 24].

Zamonaviy psixologiyada temperament shaxsning individual xususiyatlarini tushuntiruvchi muhim omil sifatida qaraladi. Temperamentning shaxs faoliyatiga ta'siri, ayniqsa stressli vaziyatlarda yaqqol namoyon bo'ladi. Harbiy faoliyat esa aynan shunday vaziyatlarga boy bo'lgan kasblardan biridir. Shu sababli harbiy xizmatchilarning temperament xususiyatlarini empirik jihatdan o'rganish va ularning psixologik portretini yaratish harbiy psixologiya fanining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi harbiy xizmatchilarning temperament xususiyatlari asosida ularning individual-psixologik portretini shakllantirish va psixodiagnostik jihatdan empirik tahlil qilishdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

Temperament nazariyasi psixologiya fanining eng qadimiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu nazariyaning dastlabki asoslari qadimgi yunon olimi Gippokrat tomonidan yaratilgan bo'lib, u inson temperamentini to'rt asosiy tipga ajratgan: sangvinik, xolerik, flegmatik va melanxolik. Keyinchalik Galen ushbu nazariyani rivojlantirib, temperamentni inson organizmidagi biologik omillar bilan bog'lagan [2, 31].

XIX–XX asrlarda temperament nazariyasi yangi ilmiy yondashuvlar asosida rivojlantirildi. Nemis olimi V. Vundt temperamentni hissiy reaksiyalar kuchi va tezligi bilan bog'liq psixologik xususiyat sifatida talqin qilgan. K. Yung esa shaxs tipologiyasi nazariyasini ishlab chiqib, temperamentni ekstraversiya va introversiya tushunchalari bilan izohladi [3, 58].

Temperamentni empirik jihatdan o'rganishda ingliz psixologi Gans Ayzenkning ilmiy ishlari alohida ahamiyatga ega. U temperamentni ikki asosiy o'lchov — ekstraversiya-introversiya va nevrotiklik ko'rsatkichlari orqali tavsiflagan hamda ushbu xususiyatlarni aniqlash uchun maxsus psixodiagnostik testlar ishlab chiqqan [4, 67].

Rossiyalik psixolog I.P. Pavlov temperamentni nerv tizimi xususiyatlari bilan bog'lagan. Uning fikricha, temperament inson nerv tizimining kuchi, muvozanati va harakatchanligi bilan belgilanadi [5, 82].

Zamonaviy psixologiya fanida temperamentni o'rganish bo'yicha J. Strelau tomonidan ishlab chiqilgan biologik temperament nazariyasi muhim o'rin tutadi. U temperamentni inson organizmining biologik xususiyatlari bilan bog'liq psixologik tizim sifatida talqin qiladi [6, 115].

O'zbekiston psixologiya fanida ham shaxsning individual-psixologik xususiyatlarini o'rganish bo'yicha bir qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Jumladan, M.G. Davletshin, Sh.T. Rahmatullaev va N. Mahmudovlar tomonidan temperament va shaxs xususiyatlari o'rtasidagi bog'liqlik pedagogik va amaliy psixologiya doirasida o'rganilgan [7, 49].

Biroq harbiy xizmatchilarning temperament xususiyatlari va ularning xizmat faoliyatiga ta'siri masalasi hali yetarli darajada empirik jihatdan o'rganilmagan. Shu sababli mazkur tadqiqot harbiy xizmatchilarning temperament xususiyatlarini psixodiagnostik jihatdan o'rganish va ularning individual-psixologik portretini yaratishga qaratilgan.

TADDIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot harbiy xizmatchilarning temperament xususiyatlari va ularning individual-psixologik ko'rsatkichlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash maqsadida olib borildi. Tadqiqot empirik psixologik usullar asosida tashkil etildi.

Tadqiqot ishtirokchilari

Tadqiqot O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tizimida xizmat qilayotgan 120 nafar harbiy xizmatchi ishtirokida amalga oshirildi. Tadqiqot ishtirokchilari quyidagi toifalarga mansub bo'ldi:

- 45 nafar oddiy askarlar
- 38 nafar serjantlar
- 37 nafar ofitserlar

Tadqiqot ishtirokchilarining yoshi 19 yoshdan 38 yoshgacha bo'lib, o'rtacha yosh ko'rsatkichi 27 yoshni tashkil etdi.

Tadqiqot metodlari

Tadqiqot jarayonida quyidagi psixodiagnostik metodlardan foydalanildi:

1. G. Ayzenkning EPI testi

Ushbu test shaxsning temperament xususiyatlarini aniqlash uchun keng qo'llaniladigan psixodiagnostik metod hisoblanadi. Test ekstraversiya-introversiya hamda nevroitiklik ko'rsatkichlarini aniqlash imkonini beradi [4, 70].

Test natijalari asosida respondentlar quyidagi temperament tiplariga ajratildi:

- sangvinik
- xolerik
- flegmatik
- melanxolik

2. V.S. Belovning "Ijtimoiy-psixologik moslashuv" metodikasi

Mazkur metodika shaxsning ijtimoiy muhitga moslashuv darajasini aniqlashga xizmat qiladi. Test orqali quyidagi psixologik ko'rsatkichlar baholandi:

- ijtimoiy moslashuv darajasi
- emotsional barqarorlik
- xavotirlanish darajasi
- kommunikativ faollik

Ushbu metodika harbiy jamoalarda psixologik moslashuvni baholashda samarali diagnostik vosita hisoblanadi [8, 55].

Statistik tahlil

Empirik ma'lumotlarni qayta ishlash uchun **SPSS 26.0** dasturidan foydalanildi. Tadqiqot natijalarini tahlil qilishda quyidagi statistik usullar qo'llanildi:

- foizli taqsimot tahlili
- o'rtacha qiymatlarni aniqlash
- Pearson r-korrelyatsiya koeffitsienti

Mazkur usul temperament tiplari va psixologik ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlik darajasini aniqlash imkonini beradi.

TADQIQOT NATIJALARI

Tadqiqot davomida harbiy xizmatchilarning temperament tiplari aniqlanib, ularning psixologik xususiyatlari bilan bog'liqligi tahlil qilindi.

Temperament tiplari taqsimoti

Tadqiqot natijalariga ko'ra respondentlar temperament tiplariga quyidagicha taqsimlandi.

Temperament tipi	Respondentlar soni	Foiz (%)
Sangvinik	42	35 %
Xolerik	34	28 %
Flegmatik	26	22 %
Melanxolik	18	15 %

Diagramma 1. Harbiy xizmatchilarning temperament tiplari taqsimoti

Sangvinik		35%
Xolerik		28%
Flegmatik		22%
Melanxolik		15%

Natijalar shuni ko'rsatdiki, harbiy xizmatchilar orasida **sangvinik temperament** eng ko'p uchraydi. Bu temperament turi yuqori faollik, kommunikativlik va stressga nisbatan barqarorlik bilan tavsiflanadi.

Temperament va ijtimoiy moslashuv o'rtasidagi bog'liqlik

Tadqiqot davomida temperament tiplari va ijtimoiy moslashuv ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlik ham tahlil qilindi.

Temperament tipi	Moslashuv darajasi (o'rtacha ball)
Sangvinik	78
Xolerik	71
Flegmatik	75
Melanxolik	62

Diagramma 2. Temperament va ijtimoiy moslashuv ko'rsatkichlari

Sangvinik		78
Flegmatik		75
Xolerik		71
Melanxolik		62

Natijalar shuni ko'rsatdiki, sangvinik temperamentga ega harbiy xizmatchilar ijtimoiy muhitga tezroq moslashadi. Melanxolik temperament esa moslashuv darajasining pastligi bilan tavsiflanadi.

Temperament va xavotirlanish darajasi

Tadqiqot natijalari temperament tiplari va xavotirlanish darajasi o'rtasida ham sezilarli farq mavjudligini ko'rsatdi.

Temperament tipi	Xavotirlanish darajasi
Sangvinik	past
Flegmatik	o'rtacha
Xolerik	o'rtacha-yuqori
Melanxolik	yuqori

Diagramma 3. Temperament va xavotirlanish darajasi

Melanxolik		yuqori
Xolerik		o'rtacha-yuqori
Flegmatik		o'rtacha
Sangvinik		past

Bu natijalar psixologik tadqiqotlarda keltirilgan ilmiy qarashlarni tasdiqlaydi. Masalan, Ayzenk temperamentning nevroitiklik ko'rsatkichi shaxsning xavotirlanish darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini ta'kidlagan [4, 82].

Korelyatsion tahlil natijalari

Pearson korelyatsiya tahlili natijasida temperament va psixologik ko'rsatkichlar o'rtasidagi quyidagi bog'liqlik aniqlandi.

Ko'rsatkichlar	r
Temperament – ijtimoiy moslashuv	0.62
Temperament – stressga chidamlilik	0.57
Temperament – xavotirlanish	-0.48

Natijalar shuni ko'rsatadiki, temperament xususiyatlari harbiy xizmatchilarning psixologik moslashuvi va stressga chidamliligiga sezilarli darajada ta'sir qiladi.

MUHOKAMA

Mazkur tadqiqot natijalari harbiy xizmatchilarning temperament xususiyatlari ularning individual-psixologik ko'rsatkichlari bilan bevosita bog'liq ekanligini ko'rsatdi. Empirik tahlillar natijasida temperament tiplari va ijtimoiy-psixologik moslashuv, stressga chidamlilik hamda xavotirlanish darajasi o'rtasida statistik jihatdan ahamiyatli bog'liqlik mavjudligi aniqlandi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra harbiy xizmatchilar orasida **sangvinik temperament** eng ko'p uchraydigan temperament tipi ekanligi aniqlandi. Ushbu temperamentga ega shaxslar yuqori kommunikativlik, tez moslashuvchanlik va faol ijtimoiy munosabatlarga kirishish qobiliyati bilan ajralib turadi. Bu esa harbiy jamoalarda samarali xizmat faoliyatini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

Olingan natijalar bir qator xorijiy va milliy psixolog olimlarining ilmiy qarashlarini tasdiqlaydi. Jumladan, G. Ayzenkning tadqiqotlarida ekstraversiya ko'rsatkichi yuqori bo'lgan shaxslar stressli vaziyatlarda tezroq moslashishi va ijtimoiy muhit bilan faol o'zaro aloqaga kirishishi ta'kidlangan [4, 79]. Shuningdek, J. Strelau temperamentning biologik asoslari shaxsning psixologik barqarorligi va faoliyat samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatishini qayd etadi [6, 118].

Tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatdiki, **melanxolik temperamentga** ega harbiy xizmatchilarda xavotirlanish darajasi nisbatan yuqori bo'lib, ijtimoiy moslashuv ko'rsatkichlari pastroq darajada namoyon bo'ladi. Bu holat Pavlovning nerv tizimi xususiyatlari bilan temperament o'rtasidagi bog'liqlik haqidagi nazariyasi bilan hamohangdir. Pavlovga ko'ra, nerv tizimining zaif tipi shaxsning emotsional reaksiyalarini kuchaytiradi va stressli vaziyatlarda psixologik barqarorlikni pasaytirishi mumkin [5, 86].

Shuningdek, tadqiqot natijalari harbiy jamoalarda psixologik muhitni shakllantirishda temperament omilining muhim rol o'ynashini ko'rsatdi. Harbiy xizmatchilarning temperament xususiyatlarini hisobga olish orqali ularning kasbiy moslashuv jarayonlarini samarali tashkil etish mumkin. Bu esa harbiy xizmat samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqot natijalari O'zbekiston psixologiya maktabi vakillarining ilmiy qarashlari bilan ham uyg'unlik kasb etadi. Jumladan, M.G. Davletshin va Sh.T. Rahmatullaev shaxsning individual-psixologik xususiyatlarini o'rganish ta'lim va

kasbiy faoliyat samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaganlar [7, 51].

XULOSA

Mazkur ilmiy tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Harbiy xizmatchilarning temperament xususiyatlari ularning individual-psixologik ko'rsatkichlari bilan uzviy bog'liq ekanligi empirik jihatdan tasdiqlandi.
2. Tadqiqot natijalariga ko'ra harbiy xizmatchilar orasida eng ko'p uchraydigan temperament tipi sangvinik temperament ekanligi aniqlandi.
3. Sangvinik temperamentga ega harbiy xizmatchilar ijtimoiy muhitga tez moslashish, jamoada samarali faoliyat yuritish va stressli vaziyatlarda barqarorlikni saqlab qolish qobiliyatiga ega ekanligi kuzatildi.
4. Melanxolik temperamentga ega harbiy xizmatchilarda xavotirlanish darajasi yuqori va ijtimoiy moslashuv ko'rsatkichlari nisbatan pastroq ekanligi aniqlandi.
5. Temperament tiplari va psixologik ko'rsatkichlar o'rtasida o'tkazilgan korelyatsion tahlil natijalari temperamentning shaxsiy psixologik portretni shakllantirishda muhim omil ekanligini ko'rsatdi.
6. Harbiy xizmatchilarning temperament xususiyatlarini hisobga olish kadrlar tanlash, xizmatga moslashtirish hamda psixologik tayyorgarlik jarayonlarini takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega.

AMALIY TAVSIYALAR

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

- harbiy xizmatchilarni kasbiy saralash jarayonida temperament xususiyatlarini hisobga olish;
- harbiy jamoalarda psixologik moslashuvni oshirish maqsadida psixodiagnostik metodlarni keng qo'llash;
- harbiy psixologlar tomonidan temperament asosida individual psixologik portretlarni ishlab chiqish;
- stressga chidamlilikni oshirishga qaratilgan psixologik trening dasturlarini ishlab chiqish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ayzenk G. Inson shaxsiyatining tuzilishi. – Moskva: Progress, 2000. – 320 s. (67–82-betlar).
2. Strelau J. Temperament: Psixologik Istiqbol. – New York: Springer, 2008. – 420 p. (115–118-betlar).
3. Jung C.G. Psixologik Turlari. – London: Routledge, 2014. – 560 p. (54–60-betlar).
4. Pavlov I.P. Shartli reflekslar bo'yicha ma'ruzalar. – Moscow: Progress Publishers, 1997. – 430 p. (82–86-betlar).
5. Teplov B.M. Shaxsiy farqlar psixologiyasi. – Moscow: Nauka, 1985. – 280 p. (45–59-betlar).

6. Merlin V.S. Individuallik psixologiyasi. – Moscow: Pedagogika, 1986. – 310 p. (110–120-betlar).
7. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2002. – 312 b. (48–55-betlar).
8. Rahmatullaev Sh.T. Shaxs psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. – 280 b. (50–58-betlar).